

Před 270 lety, v roce 1851, byl Andreas Baumgartner, syn chudého živnostníka z Frymburka, jmenován ministrem obchodu, průmyslu a veřejných prací (23. 5. 1851), ministrem financí (26. 12. 1851) rakouského vládního kabinetu a v téže roce i zvolen prezidentem Císařsko-královské akademie věd ve Vídni (28. 7. 1851). Nutno přiznat, že životním osudům tohoto mimořádně pozoruhodného muže – ve své době světově proslulého učenice, pedagoga, národohospodáře a politika – dosud nebyla věnována náležitě podrobná studie, na jejímž základě by mu bylo přisouzeno zcela právoplatné místo mezi nejznamenitějšími osobnostmi 19. století, pocházejícími z Čech. Je, bohužel, politováníhodnou skutečností, že se Baumgartnerovo jméno, a především význam a dosah výsledků ve všech oborech jeho činnosti, prakticky zcela vytratily z širšího povědomí české kulturní veřejnosti. Společně s desítkami dalších se stal obětí kletby zapomnění na *německojazyčného Čecha z periferie šumavského pohraničí, nadto žijícího a působícího mimo území rodné vlasti*.

Při hodnocení období Baumgartnerova působení v ministerských funkcích (do 10. 3. 1855) zmiňují jeho životopisci velký počet jím podepsaných nových zákonů, kterými byl dán základ významných hospodářských změn ve všech zemích rakouského císařství po roce 1848. Mnoho z nich podstatnou měrou ovlivnilo i ekonomický vývoj v Čechách, které v té době představovaly průmyslově a obchodně nejrozvinutější část státu. Připomínány jsou zejména *Provozovací řád železniční* (1851), *Nový celní tarif* (1853) a *Obecný rakouský horní zákon* (1854)¹. Žádná z dosavadních biografických studií však neobsahuje zmínku o jeho zásadním osobním přispění k ustavení, legislativnímu zakotvení a aktivnímu provozování systematické památkové péče v tehdejším Rakousku.

21. 12. 1850 předložil Karl Ludwig von Bruck, Baumgartnerův předchůdce ve funkci ministra obchodu, na zasedání vládního kabinetu Felixe Schwarzenberga, písemný *Návrh o nutnosti obsáhlé péče k zachování stavebních památek v rakouském císařském státě*². V jeho úvodu pádně argumentoval úlohou státního dohledu při záchraně významných památek a tím i zachování hmotných dokladů historické a kulturní identity mnohonárodnostního Rakouska. Otevřeně přiznal, že i v případě těch nejdůležitějších hrozí díky neblahému působení „zubu času“ („*Zahn der Zeit*“) jejich zkáza. K obsahovému, metodickému a personálně odbornému zabezpečení zamýšleného úkolu současně předložil podrobnou *Instrukci pro Centrální komisi k výzkumu a zachování stavebních památek*³. Oba dokumenty schválil císař František Josef I. zvláštní rezolucí, nesoucí datum 31. prosince 1850 a pověřil ministra Brucka jejím bezodkladným vykonáním.

Tento císařský silvestrovský patent je všeobecně považován za počátek památkové péče v Rakousku (a tudíž i v Čechách) a takto i opakovaně interpretován v literatuře, věnující se tomuto tématu. Dlužno předeslat, že ani císařův podpis či jeho přání, aby jím zplnomocněný ministr uvedl svůj záměr do každodenní praxe, neznamenal faktické splnění úkolu. A to ani přesto, že se k tomu císaři osobně zaručil i sám Bruck, jenž v závěru svého výše uvedeného *Návrhu* vyhlásil, že:

¹ *Kaiserliche Verordnung mit welcher eine Eisenbahn-Betriebs-Ordnung für alle Kronländer erlassen wird* (16. 11. 1851); *Kundmachung, den neuen Zoll Tarif betreffend* (8. 12. 1853); *Allgemeines österreichisches Berggesetz* (23. 5. 1854).

² *Vortrag über die Nothwendigkeit einer umfassenden Fürsorge zur Erhaltung der Baudenkmale im oesterreichischen Kaiserstaate*.

³ *Grundzüge einer Instruction für die Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*.

„bude počítat ke svým nejpříjemnějším povinnostem, dovést v zájmu umění a vědy tuto instituci k velkému rozkvětu“.

Uplynul však téměř rok a o státem podporované památkové péči překvapivě nepadlo nikde ani slovo. V květnu 1851 byl navíc ministr Bruck císařem odvolán a na jeho místo jmenován Andreas Baumgartner, jemuž připadl nelehký úkol, dokončit v prvních měsících své vrcholné funkce velké množství rozpracované agendy svého předchůdce. Mezi její zcela neodkladné priority patřilo budování železnic, sítě státních silnic nebo vodních cest a především posílení konkurenceschopnosti Rakouska vůči průmyslově výrazně rozvinutějšímu Německu, Francii a Anglii.

3. prosince 1851 se v novinách *Wiener Zeitung* objevila stručná zpráva, že byl jmenován *Centrální komitét pro výzkum a zachování historických stavebních památek*, a to i se stručným vyjádřením nadějného očekávání: „že by v nejbližší budoucnosti mohl začít svoji působnost.“⁴ Mezi pověřenými členy ze strany státních úřadů byli v tomto *Komitétu* napřed uvedeni dva zástupci Bachova ministerstva vnitra, taktéž dva z Thunova ministerstva záležitostí duchovních a vyučování a, vzhledem k dosti kuriózní formulaci - jakoby pouze do počtu (!)⁵ - dva z ministerstva obchodu. Vzhledem k tomu, že do kompetence Baumgartnerova ministerstva obchodu spadal i resort veřejných staveb a taktéž mu byly podřízeny i všechny stavební úřady na územní monarchie, by ovšem takto nevyvážená nominace postrádala ve smyslu možností jejího akčního a funkčního naplnění veškerou logiku. Nebylo rovněž zmíněno, kdo by měl onomu *Komitétu* předsedat. Nelze se proto divit, že uplynul další rok bez sebemenších náznaků jakékoliv konkrétní činnosti.

Dalším ostudným průtahům zabránil Baumgartner na přelomu let 1852 a 1853 jmenováním nové komise, ve které již měla všechna tři ministerstva paritní zastoupení dvou stálých členů, k nimž navíc přibyl i jeden zástupce vídeňského magistrátu. Odbornou garanci měli posílit dva představitelé z Akademie věd a dva z Akademie výtvarných umění. Jako prezident Akademie věd byl Baumgartner zcela určitě dobře obeznámen s úrovní kompetence vybraných nominantů – Joseph von Arneth a Joseph von Bergmann byli vrcholnými správci sbírek Mincovního a antického kabinetu (předchůdce dnešního Uměleckohistorického muzea), Christian Ruben byl ředitelem vídeňské Akademie výtvarných umění, Eduard van der Nüll⁶ jejím profesorem a zároveň jedním z nejrespektovanějších evropských architektů své doby.

Své největší očekávání však vložil do funkce předsedy této komise, kterou byl pověřen mimořádně zodpovědný, pragmatický a výkonný šéf odboru administrativní statistiky při ministerstvu obchodu Karl Czoernig, se kterým Baumgartnera již před rokem 1848 pojilo společné úsilí při budování páteční sítě rakouských státních železnic⁷. Krom jiného byl tento muž také rodákem z Čech, byť z jeho zcela opačného koutu – pocházel z vesnice Černousy poblíž severočeského Frýdlantu.

Že jeho volba nebyla chybná, dokazoval Czoernig od prvních dnů svého působení. Již na 10. ledna 1853 svolal ustavující zasedání, na němž ve své vstupní přednášce vymezil nejen obsah, smysl a význam naplnění budoucího projektu, ale také velmi otevřeně popsal jeho náročnost a rozsah. Patřičný respekt vzbuzovala již samotná rozloha tehdejšího území Rakouska, na kterém měl být pořízen primární soupis památek – od Lombardie na jihozápadě, Benátska a Dalmácie na

⁴ *Wiener Zeitung*. Nr. 288. Wien: Druck und Verlag der Edlen v. Ghelen'schen Erben, Mittwoch, 3. December 1851. S. 3490.

⁵ „Außerdem betheilen sich an dieser Kommission zu Folge der Zusammensetzung des Komités...“

⁶ Eduard van der Nüll (1812-1868), jeden z nejvýznamnějších představitelů slohu historismu, spoluautor budovy Dvorní opery (dnes Staatsoper), první veřejné stavby na vídeňském Ringu.

⁷ Karl Freiherr von Czoernig-Czernhausen (1804-1889) vedl po roce 1844 stavbu železnice Vídeň-Gloggnitz, Baumgartner zastával v letech 1843-1847 funkci předsedy správní rady Severní dráhy císaře Ferdinanda.

jihu až po Krakov na severu či oblasti Haliče a Bukoviny v Podněstří na východě. Z tohoto důvodu tudíž neopomněl zdůraznit, že: „*Ústřední komise je pouze špičkou stavby, jejíž základy jsou založeny na účasti všech kolegů odborníků a milovníků umění, jejím prvkem je tedy veřejnost...*“⁸

K vytvoření základního seznamu stavebních památek, stanovení jejich kulturní hodnoty, popsání současného stavu a podání návrhu potřebných opatření k jejich zachování bylo proto ministrem Baumgartnerem za dobu jeho funkce jmenováno 55 pověřených zemských konzervátorů. Zatímco některé korunní země musely vystačit pouze s jedním (např. hrabě Friedrich Sylva-Tarouca – Morava; spisovatel Adalbert Stifter - Horní Rakousy), byl jejich největší počet - čtrnáct - byl ustanoven v českých krajích (např. Jan Erazim Vocel - Praha, Karel Vinařický - Budějovicko, František Kralert – Tábořsko, František Rudolf Bezděka - Písecko). Po vzoru struktury vědeckých akademií byla skupina zemských konzervátorů ještě doplněna sborem 43 spolupracujících korespondentů.

Pro jednotnou evidenci památek byl vydán vzorový úřední formulář, v němž bylo zapotřebí vyplnit kromě zemské příslušnosti a názvu konkrétní stavby i její stáří, sloh, rozměry, stavební materiál, dobově mladší přestavby a úpravy, jméno současného majitele i původního stavitele. Mimořádně důležitým úkolem byla dokumentace veškerého obrazového materiálu, např. starých rytin, stavebních plánů, dílčích konstrukčních výkresů a nově pořízených fotografií. Konzervátor měl k podrobnému popisu aktuálního stavu rovněž připojit i vlastní hodnocení objektu, a to z hlediska jeho historického a kulturního významu, včetně důvodů, proč by měl být do budoucna zachován.⁹ Tyto zprávy a jejich obrazové přílohy měly být následně zaslány Centrální komisi do Vídně, pro jejíž dokumentační potřeby byl při archivu ministerstva obchodu zřízen zvláštní fond.

Je důležité připomenout, že funkce zemských konzervátorů a korespondentů byla výlučně čestná a že jim tudíž za jejich činnost nepříslušel žádný plat. Ostatně převážná většina z nich patřila nejen k respektovaným, ale také k dobře finančně a hmotně zajištěným osobnostem (zemští a magistrátní úředníci, církevní hodnostáři, učitelé, právníci, živnostníci). Hlavním motivačním předpokladem výzkumných aktivit měl být osobní zájem, posílený lokálním a zemským vlastenectvím a povznášejícím vědomím výjimečnosti a záslužnosti této práce. V odůvodněných případech měly být propláceny pouze účty za nezbytné výdaje spojené s odvedeným pracovním výkonem a cestováním. Zasílání zpráv konzervátorů a korespondentů osvobodil ministr Baumgartner, do jehož široké gesce patřilo i poštovníctví na území celé monarchie, od placení běžných poštovních poplatků.

Centrální komise počítala i s aktivním zapojením zavedených zemských, městských a vrchnostenských archivů, farních úřadů a klášterů, stejně jako v té době již existujících zemských a místně příslušných muzeí. Stranou neměly zůstat ani četné kulturní, historické a umělecky zaměřené spolky. V oblasti základního školství se počítalo s posílením zájmu žáků o historii a vlastivědu, na vyšších stupních škol o uměnovědu, stavební obory a archeologii.

24. června 1853 završil Baumgartner přípravnou, konzultační a organizační fázi slibně se rozvíjející činnosti schválením tří významných dokumentů - *Okruhu působnosti c. k. Centrální komise k výzkumu a zachování stavebních památek*¹⁰, *Okruhu působnosti konzervátorů k výzkumu*

⁸ Vortrag gehalten am 10. Jänner 1853 bei der Eröffnung der Sitzungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale in Österreich. Vom Freiherrn Karl von Czoernig, k. k. Sectionschef und Präses der Central-Commission.

⁹ [s.a.]. *Jahrbuch der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. Wien: In Commission bei dem kaiserl. königl. Hof-Buchhändler Wilhelm Braumüller 1856. VI+73+146 S.

¹⁰ *Wirkungskreis der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, genehmigt mit dem Erlasse seiner Excellenz des Herrn Handelsministers Freiherrn v. Baumgartner vom XXIV. Juni MDCCCLIII. Zahl 1256-HM

a zachování stavebních památek¹¹ a především *Instrukci pro c. k. stavební úředníky ve věci zachování stavebních památek*¹². Byly to totiž právě ministerstvu obchodu podřízené stavební úřady, které se měly stát odborně způsobilou a výkonnou garancí procesu památkového dohledu. Jejich inženýři a technicky vzdělaní úředníci měli vysokou kvalifikaci a praxi např. při posuzování nejrůznějších architektonických prvků, materiálů a konstrukcí a byli rovněž schopni pořizovat exaktní plány a výkresy. Bylo od nich rovněž požadováno závazné stanovení metod, technologií a finančních kalkulací pro veškerou předpokládanou záchrannou činnost. V případně jejich schválení a provedení byli následně pověřeni výkonem stavebního dozoru a odpovědni za státem velmi přísně sledované vyúčtování.

Tímto promyšleným krokem ušetřil Baumgartner erárnímu rozpočtu nemalou částku. Pro nové pravomoci, a tím samozřejmě i nové pracovní povinnosti, nebylo nutno zřizovat další úřady a přijímat zaměstnance. *Instrukce* výslovně stanovila, že požadavky Centrální komise a zemských konzervátorů mají stávající úředníci stavebních úřadů plnit, aniž by to narušilo jejich dosavadní úkolovou agendu.

Již v prvním roce své činnosti Centrální komise úspěšně iniciovala desítky výzkumných a záchranných projektů nejen ve významných městech (např. archeologické práce v Aquileji a ve Splitu, zastřešení Augustova chrámu v Pule, přestavba a restaurování interiérů domů v Miláně, ve Vídni a v Brixenu, oprava soch na Karlově mostě a úprava interiérů Staroměstské radnice v Praze, restaurování fasády Německého domu v Plzni), ale také v zemských regionech (např. románský benediktinský klášter Ják v Uhrách, katedrála v Sedlci u Kutné Hory, kostely v Lounech, v Chudenicích a v Dubanech).

Zvýšenou pozornost věnovala Centrální komise i movitým památkám vysoké kulturní a historické hodnoty, zejména hrozil-li jejich prodej a vývoz za hranice monarchie. Takovýmto ztrátám vzácných obrazů, soch, grafických a numizmatických sbírek či rukopisů, kodexů a prvtisků měly pod sankcí jejich konfiskace zabránit již dekrety Dvorské kanceláře z let 1812 a 1818, doplněné v roce 1846 o ochranu významných archeologických nálezů.

Vůbec první intervence Centrální komise se již na jaře roku 1853 týkala zamezení ztráty dvou gotických oltářů z dolnorakouského kláštera ve Zwettlu. V důsledku hospodářského úpadku tamního opatství byla tato mistrovská díla již prodaná obchodníkovi s uměním. Menší z nich vykoupila komise zpět a ponechala na místě, větší oltář vyplatil kníže Alois z Liechtensteinu a nechal jej převézt napřed do Vídně a v roce 1855 do nově postaveného kostela v Adamově na Moravě.¹³ Další vzácné gotické křídlové oltáře zachránil, tentokráte před fyzickou zkázou, konzervátor Adalbert Stifter v Horních Rakousích (Kefermarkt, Pesenbach, Waldburg, Oberrauhenödt).

Nové úsilí uvést v život funkční a systematickou památkovou péči na vědeckých základech a seznámit s jejími výsledky kulturní veřejnost bylo v lednu 1856 korunováno vydáním prvního čísla odborného měsíčního *Zpravodaje c. k. Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek*, vycházejícího ve Vídni až do roku 1918.¹⁴ Ještě o rok dříve, v roce 1855, bylo v Praze

¹¹ *Wirkungskreis der Conservatoren für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, genehmigt mit dem Erlasse seiner Excellenz des Herrn Handelsministers Freiherrn v. Baumgartner vom XXIV. Juni MDCCCLIII. Zahl 1256-HM

¹² *Instruction für die k. k. Baubeamten bezüglich der Erhaltung der Baudenkmale*, genehmigt mit dem Erlasse seiner Excellenz des Herrn Handelsministers Freiherrn v. Baumgartner vom XXIV. Juni MDCCCLIII. Zahl 1256-HM.

¹³ In: *Oesterreichischer Zuschauer. Politisch-literarisches Wochenblatt*. Nr. 41.

Wien: Herausgegeben von J. S. Ebersberg's Erben, Mittwoch den 23. Mai 1855. S. 655.

Tzv. Světelský oltář kostela sv. Barbory v Adamově je fragmentem původního, 17 m vysokého hlavního oltáře klášterního kostela ve Zwettlu z let 1516-1525. V roce 2010 byl prohlášen národní kulturní památkou.

¹⁴ *Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, od roku 1911 pod názvem *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalspflege* (nevyšel pouze ve válečném roce

vydáno první číslo obsahově příbuzného časopisu *Památky archaeologické a místopisné*, který pod zkráceným názvem *Památky archeologické* existuje dodnes.

1917), po roce 1918 pod názvem *Mitteilungen des Staatsdenkmalamtes* (1919), *Mitteilungen des Bundesdenkmalamtes* (1924), *Zeitschrift für Denkmalpflege* (1926). Český časopis *Zprávy památkové péče* začal vycházet v roce 1937.